

A'raf Sûresi 175-176. Âyetler Bağlamında Totaliter Sistemlerin Sacayaklarından Sahte Din Adamı Figürü Bel'am İbn Bâûrâ Örneği

Osman Kaya¹

Öz

Yüce Allah, insanlık tarihinin başından itibaren insanları başıboş bırakmamış, yol gösterici peygamberler göndermiştir. Kur'an-i Kerim, geçmiş kavimlere ait bazı kıssaları bize aktarmıştır. Kıssalarda yer alan isim ve mekânlar bazen zikredilmemiş, bazen de ikinci planda kalmıştır. Yine bu kıssaların bir kısmı olumlu bir kısmı ise olumsuz yönleriyle anlatılmıştır. Bel'am b. Bâûrâ kıssası Kur'ânda açıkta zikredilmezse de âlimlerin ekseriyeti A'raf sûresinin,175-176. Âyetlerde anlatılan kişinin Bel'am b. Bâûrâ olduğunda hem fikirdirler. Bu çalışmamızda A'raf sûresinin,175-176. âyetler bağlamında Bel'am b. Bâûrâ'nın kıssası ilim-ahlâk ilişkisi ve totaliter güçlere karşı göstermiş olduğu tutum bakımından temel İslâmî kaynaklar, Tevrat ve kaynaklardan incelenmiş, çizmiş olduğu âlim (!) profili değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, dünyaya meyletmenin ahreti kaybettirdiğini göstermesi bakımından ibret alınması gereken bir kıssa olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an Kıssaları, Âlim, Bel'am, Tevrat.

Kaya, Osman. "A'raf Sûresi 175-176. Âyetler Bağlamında Totaliter Sistemlerin Sacayaklarından Sahte Din Adamı Figürü Bel'am İbn Bâûrâ Örneği". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 8/4 (Aralık 2024), 872-893. <https://doi.org/10.32711/tiad.1544768>.

Geliş Tarihi	06.09.2024
Kabul Tarihi	27.12.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Arapça Öğretmenliği, Adıyaman, Türkiye, okaya@adiyaman.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2695-4246

2024, 8 (4), 872-893 | Research Article

Sura A'raf 175-176. in The Context of The Verses, the Fake Religious Figure From the Trippes of Totalitarian Systems, the Example of Bel'am ibn Bâûrâ

Osman Kaya¹

Abstract

Since the beginning of human history, Almighty Allah has not left people aimless and has sent prophets to guide them. The Holy Quran has conveyed to us some stories of past nations. Sometimes the names and places in the stories are not mentioned and sometimes they remain in the background. Again, some of these stories are told with their positive aspects and some with their negative aspects. Although the story of Bal'am ibn Bâûrâ is not explicitly mentioned in the Quran, the majority of scholars agree that the person narrated in verses 175-176 of the A'raf Surah is Bal'am ibn Bâûrâ. In this study, we will examine the story of Bal'am ibn Bâûrâ in the context of verses 175-176 of the A'raf Surah. In this study, the story of Bal'am b. Bâûrâ was examined in the context of verses 175-176 of the A'raf sura, in terms of the relationship between knowledge and morality and the attitude he displayed against totalitarian powers, from basic Islamic sources, the Torah and other sources, and the profile of the scholar (!) he drew was evaluated. As a result, it has shown us that it is a story that should be taken as a lesson, as it shows us that being inclined towards the world causes us to lose the hereafter

Keywords: Tafsir, Qur'anic Stories, Scholar, Bel'am, Torah.

Kaya, Osman. "Sura A'raf 175-176. in The Context of The Verses, the Fake Religious Figure From the Trippes of Totalitarian Systems, the Example of Bel'am ibn Bâûrâ", *Türkiye Journal of Theological Studies*, 8/4 (Aralık 2024), 872-893. <https://doi.org/10.32711/tiad.1544768>.

Date of Submission	06.09.2024
Date of Acceptance	27.12.2024
Date of Publication	31.12.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assoc. Dr., Adiyaman University, Faculty of Education, Department of Arabic Teaching, Adiyaman/Türkiye E-Mail: okaya@adiyaman.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2695-4246

Giriş

Yüce Allah “*Ben yeryüzüne bir halife yaratacağım*”³ buyurunca melekler, daha önce cinlerin yaptıklarını görüp edindikleri tecrübeyle veya Allah’ın bir şekilde yaratacağı Âdemoğlunun yeryüzünde kan döküp fesat çıkaracağını bildirmesi ile -itiraz etmek için değil- sebep ve hikmetini öğrenmeye dair⁴ sordukları soruya cevaben “ben sizin bilmediklerinizi bilirim”⁵ diyerek Âdem’e secde etmelerini emretmiş -aslî cin olan İblis hariç- meleklerin tümü Âdem’e secde etmişlerdir.⁶ İblisin Âdem’e secde etmekten imtina etmesiyle başlayan rekabet, Allah tarafından yeryüzüne düşman olarak indirilen Hz. Âdem, nesli ve İblis ile arasındaki mücadele kıyamete kadar devam etmiştir.⁷ Yeryüzüne indirilen Âdemoğlu, başıboş bırakılmamış onlara birçok peygamber gönderilmiştir. Âdem (a.s.)’den son peygamber Hz. Muhammed’e kadar bütün peygamberlerin getirdiği esaslar değişmemiş ancak şeriatlarında bazı tali farklılıklar olmuş ve her biri kendisinden önceki esasları tasdik etmiştir.⁸ Kendisinden önceki kitapları tasdik ve muhafaza etme özelliğine sahip⁹ olan Kur’ân-ı Kerim, bazen önceki kavimlerden ümmete örnek olabilecek kıssaları en güzel şekilde¹⁰ aktarmıştır. Aktarılan kıssalar, bazen olumlu ve uzun anlatırken, bazen de olumsuz yönlerine yer verilerek ibret alınması istenmiştir. Kıssalarda yer, zaman ve isimlere çoğu zaman yer verilmemiş, bazen bu bilgiler ikinci planda kalmıştır. Çünkü verilen mesajdan kasıt, ibret alınmasıdır.

Bel’am b. Bâûrâ kıssası, Kur’ân’da anlatılan olumsuz hadiselerden birisidir. Kur’ân’da bu kıssaya açık bir şekilde yer verilmezse de tefsirlerde A’raf sûresinin 175-176. âyetlerinde anlatılan kişinin Bel’am b. Bâûrâ olduğu konusunda müfessirlerin ekseriyetinin kanaati oluşmuştur.¹¹

Bel’am b. Bâûrâ ile ilgili kıssaya tefsirlerde,¹² tarih kitapları,¹³ Kitabı Mukaddes, İslâm Ansiklopedisi¹⁴ ve diğer İslâmî kaynaklarda geniş yer verilmiştir. Ayrıca, Diyanet Aylık

³ el-Bakara, 2/30.

⁴ Ebû Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi ü'l-beyân an te'vili'l-âyıl-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 2000), 1/ 109; İmâduddîn Ebû'l Fida İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Beirut: Dârü'l-Marîfe, 1986),1/79; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gâvâmidî't-tenzîl* (Beirut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1407), 1,104; Elmalılı Muhammed Hamdî Yazır, *Hak Dini Kuran Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.)1/301

⁵ el-Bakara, 2/30.

⁶ el-Bakara, 2/34.

⁷ el-Bakara, 236-38.

⁸ el-Mâide, 5/48

⁹ el-Bakara, 2/41; Âl-i İmrân,3/3.

¹⁰ Yûsuf, 12/3.

¹¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-Kebîr*, thk. Abdullah Mahmud Şehate (Beirut: Dârü İhyai't-Türâsî'l-Arabî, 2002), 2/74-75; Taberî, *Câmi ü'l-beyân an te'vili'l-âyıl-Kur'ân*, 13/ 264-265; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/264-267; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gâvâmidî't-tenzîl*, 2/177-179; Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, 4/2335-2336.

¹² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-Kebîr*, 2/74-75; Taberî, *Câmi ü'l-beyân an te'vili'l-âyıl-Kur'ân*,12/252-260-275; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/248; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gâvâmidî't-tenzîl*, 2/177-179; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu'li ahkâmî'l-Kur'ân* (Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 7/319-321; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtilü'l-Gayb* (Beirut: Dârü İhyai't-Türâsî'l-Arabî, 1420), 15/43.

¹³ Ebû Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu'r rusul ve'l mulûk* (Mısır: Daru'l-Me'arif, 1387/1967),1/436-438; Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed İbn Esir el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-tarih* (Beirut: Dârü Kütübü'l-Arabiyye,) 1/174-176; İmâduddîn Ebû'l Fida İsmail İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* thk. Ali Şîrî (Dârü İhyai Türâsî'l Arabî, 1988), 3/333,334,375; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali İbn Muhammed el-Cevzî, *el- Muntazam fi't Tarihi ümemi ve'l mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata (Beirut: Dârü Kütübü İlmiyye, 1412/1992), 1/355-356,372.

¹⁴ Ömer Faruk Harman, “Bel’am b. Bâûrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992),

Dergi¹⁵ ve Muhammet Emin Altunışık'ın yazmış olduğu "Erzurum Sözlü Geleneğinde Yaşayan Tevrat Kaynaklı Bir Şahsiyet: Bel'am b. Bâûrâ"¹⁶ adlı makalelerde de Bel'am hakkında geniş bilgiyi görmek mümkündür. Yine Mustafa Öztürk bu konuyu ahlâkî yönden ele alırken¹⁷ Muhammet Emin Altunışık ise Tevrat, tefsir gibi kaynaklardan istifade ettiği gibi ayrıca sözlü gelenek ve diğer kaynakların da tesiri ile konuyu efsane şeklinde ele almıştır.

Biz çalışmamızda, konuyu daha çok totaliter¹⁸ sistemler açısından ele almaya çalışacağız. Zira totaliter sistemleri ayakta tutan sacayaklarından birisi de ilmiyle amel etmeyen, hatta ilmini totaliter sistem ve zorbalardan yana kullanan sahte din adamlarıdır. Bu yönüyle Bel'am b. Bâûrâ olumsuz bir figürdür. Totaliter sistemleri ayakta tutan diğer sacayakları ise silahlı gücü temsil eden Haman,¹⁹ kapital gücü temsil eden Karun figürleridir.²⁰

Bu çalışmamızda totaliter sistemin sacayaklarından sahte din adamı Bel'am figürünü tefsir, tarih, diğer İslâmî kaynaklar ile Kitab-ı Mukaddes'ten istifade ederek sunmaya çalışacağız.

İslâm tarihinde ilk totaliter sistem Emevîler ile başlamıştır. Bu dönemde hutbelerde Hz. Ali ve ehline lânet ediliyor, sövülüyordu. Buna karşı çıkanlara işkence ediliyordu. Bunun birçok örneği mevcuttur. Bunlardan bir tanesi de Hucr b. Adî ve arkadaşlarının öldürülmesi hadisesidir. Kûfe Mescidinde hutbeden sonra Hz. Ali'ye lânet okunmasına dayanamayan Hucr b. Adî, itiraz edince Vali Ziyâd, Hucr ve taraftarlarından on dört

5/389-390.

¹⁵ Mustafa Öztürk, "Kur'an'da Bilgi-Ahlâk İlişkisi Bağlamında Bel'am Tiplemesi", *Diyanet Aylık Dergi*, (Mayıs, 2006), 15-17.

¹⁶ Mehmet Emin Altunışık, "Erzurum Sözlü Geleneğinde Yaşayan Tevrat Kaynaklı Bir Şahsiyet: Bel'am b. Bâûrâ" *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2023) 17, 128-150.

¹⁷ Öztürk, "Kur'an'da Bilgi-Ahlâk İlişkisi Bağlamında Bel'am Tiplemesi" *Diyanet Aylık Dergi*, 15-17.

¹⁸ Totaliter/totalitarizm kelimesi, Türkçeye Fransızcadan geçmiştir. Kökeni Latince "totus" (tüm, bütün) anlamına gelir. Totalitarizm, siyasi terim olarak ilk defa 1920 yılında diktatör Benito Mussolini tarafından İtalyan faşist rejimini tanımlamak için kullanılmıştır. ("totalitarian." *Oxford Dictionary of English 2e*, [Oxford University Press](http://www.oxforduniversitypress.com), 2003) Mussolini, bu kavramı "Devlet içindeki herkes, devlet dışındaki hiçbir kimse, devlete karşı olan hiçbir kimse" şeklinde açıklamıştır. Hannah Arendt ise totalitarizm kavramını aşırı otoriter devlet yapılanmasını ve yönetim şeklini savunmak için kullanmıştır. (*totalitarianism.*" *Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite*. Chicago: [Encyclopædia Britannica](http://www.britannica.com), 2012.) Mussolini'ye göre, her şey devletin içindedir ve devletin dışında fiziki, insani veya ruhsal hiçbir şey olmadığı gibi değeri de yoktur. Türkçe sözlükte: Yasal bütün muhalefet yollarını reddedip herkesi devlet otoritesinin hizmetinde sayan idarî bir sistem olarak tarif edilmiştir. Bkz. D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: İz Yayıncılık,1996), 1082. Totaliter sistemlerde bütün yetkiler merkezileşir. Liderle mutlak itaat istenir. Bireysel özgürlüklere yer verilmez. Bireyin bütün yaşam alanları devletin kontrolünde olur. Totaliter rejimler sadece faşizmde olmaz. Sistemin adı ne olursa olsun önemli olan pratik uygulamadır. Mussolini ve Adolf Hitler'in rejimleri faşist bir uygulama iken Josef Stalin ile Mao Zedong'un sistemleri komünist sistem olmasına rağmen mukayese yapılırsa faşist sistemler daha totaliter veya komünist sistem daha az totaliterdir demek mümkün değildir. Esas olan pratik uygulamadır. Hatta bazen totaliter sistemler din adına bile uygulanabilir. Totaliter sistemlerin ayakta tutan sacayakları vardır. Sermaye temsilcileri, Kârın örneğinde olduğu gibi (el-Kasas, 28/76-82) silahlı gücü temsil eden Hâmân örneği (el-Kasas, 28/6,8,38; el-Ankebut, 29/39; el-Mü'min, 40/36) ve sahte din adamını temsil eden Bel'am b. Bâûrâ örneği (el-A'raf, 7/175-176) gibi bahse konu olan bu temsilcilerin her biri konjonktürel olarak rollerini yerine getirirler. Bazen totaliter sistemin temsilcileri sivil toplum örgütlerini, sendikaları, iş dünyası temsilcilerini bile siyasi emellerine alet edebilirler. Yakın tarihimiz bu gibi uygulamaların şahididir. Sonuç olarak Totaliter sistemler, genellikle otoriter bir yönetim biçimi olarak tanımlanır, ancak bu rejimler daha da ileriye giderek toplumu ve bireyleri tamamen denetlemeye, özgürlükleri kısıtlamaya ve halkı devletin ideolojisine göre şekillendirmeye çalışır. Bu tür sistemler, genellikle şiddet, baskı ve propaganda kullanarak halkı kontrol altına alır ve devletin gücünü pekiştirmeye çalışır.

¹⁹ el-Kasas, 28,6,8,38; el-Ankebût, 29/39; el-Mü'min, 40/23,24,36.

²⁰ el-Kasas, 28/76-88.

kişiyi Muâviye'ye göndermişti. Muâviye de onlardan pişmanlık duyup Hz. Ali'y'e lânet okumayı kabul edenleri bağışlamış, başta Hucr b. Adî olmak üzere diğerlerini de kılıçtan geçirmişti. Hatta onlarda birisini tekrar Kûfe valisi Zeyâd'a göndermişti. Zeyâd onu diri diri toprağa gömerek öldürmüştü.²¹ Hucr de diğerleri gibi özür dilemiş olsaydı belki canını kurtarırdı fakat ahiretini tehlikeye sokmuş olurdu. Fakat o, totaliter sistemin zulmüne boyun eğmemiş direnişi seçmişti.

Hz. Ali'ye hutbede lânet okuma ve sövme hadisesi, Ömer b. Abdülazîz (ö.101/720) dönemine kadar devam etmişti. Ömer b. Abdülazîz idareye gelince Muâviye devrinden beri devam eden, hutbelerde Hz. Ali'nin lânetlenmesi âdetini kaldırdı; onun evlâdına ve taraftarlarına karşı çok iyi davrandı. Hulefâ-yi Râşidîn'in anlayışını ihya ederek din âlimlerinin ve halkın sevgi ve desteğini kazandı.²²

Totaliter sistemlere boyun eğmeyen, onurlu davranış sergileyen âlimlerden birisi de İmam A'zam Ebû Hanîfe'dir (ö.150/767). O, ömrünün elli iki yılını Emevîler, kalan 18 yılını da Abbâsîler devrinde geçirmiştir. Ebû Hanîfe önceleri Abbâsîler'e karşı daha yumuşak davranmış fakat daha sonra onların yaptıkları yanlışlara da karşı çıkmıştır.

Emevîlerin aleyhine fiilen harekete geçmemiş ise de onların aleyhine yapılan hareketleri malı ve sözleri ile destek vermiştir. Zeyd b. Ali Zeynelâbidin (ö.122/740), Kûfe'de Hişâm b. Abdilmelik'e (ö.125/743) karşı isyan edince Ebu Hanîfe: "Zeyd'in bu çıkışı, dedesi Resûlullah'ın Bedir günündeki çıkışına benziyor." Diye överek mali destekte bulunmuştu. Fiilen harekete destek vermemesini de yanında bulunan emanetlere bağlayan Ebû Hanîfe, katılmadığı için de özür beyanında bulunmuştur. Ebu Hanife, yaptıkları yanlışlara fetva arayan o günün totaliter sisteminin temsilcileri Emevî ve Abbâsîlerin kadılık tekfini kabul etmediği için zindanlarda yatmış işkenceye maruz bırakılmıştı. Hatta ölmeden önce onların zorla gasp ettikleri topraklara da gömülmemesini vasiyet ederek totalitarizme karşı şahsiyetli bir duruş sergilemiştir.²³

İslâm tarihinde totaliter sistemlere karşı Ebû Hanife gibi onurlu tutum sergileyen birçok İslâm âlimi bulunduğu gibi korkularından veya siyasî ikbal beklemelerinden sessiz kalanlar da olmamış değildir. Günümüz İslâm dünyasında da totaliter yönetimlerle yönetilen bazı İslâm ülkelerinde bulunan âlimlerin durumu da böyledir. Haksızlıklara rıza göstermedikleri için zindanlarda çürüyen, idam edilen bazı İslâm âlimleri olduğu gibi can güvenliği endişesi veya siyasî ikbal, Mevki-makam beklentileri ile totaliter sistemin başında bulunanların istediği doğrultuda fetva veren hutbe irad eden âlimlerin (!) olduğuna da şahit olmaktayız.

Belâm'ın sergilemiş olduğu tutum, hangi sebep ile olursa olsun onursuz bir duruştur. Onun için bu davranış Kur'ân'da kınanmış ve yapmış olduğu davranıştan dolayı köpeğe benzetilmiştir.

²¹ Taberî, *Tarih*, 5/355-359; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*,3/69-74.

²² İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülaziz, " *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34/53-55 (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

²³ Ebû Zehra, Muhammed. Ebû Hanîfe. çev. Osman Keskiöğlü (Konya: Can yayınları ts.), 36-37.

1. İslâm'ın İlme ve Âlime Verdiği Değer

İslâm, İlme ve âlime önem verdiği için Kur'ân'ın ilk vahyi oku²⁴ emriyle başlamıştır. Bilen ile bilmeyenin eşit olmadığı beyan edilmiştir.²⁵ Allah'ı her an bilen ve anan mü'min ile dara düştüğünde Allah'ı hatırlayıp geniş zamanda ise unutan kâfirin mukayesesi yapılmış kâfirin, dar zamanda Allah'a dua ettiği, başındaki bela ve musibet gidince de Allah'a şirk koştuğu, putlara ve efendilerine saygı duyduğu, kendileri sapıttığı gibi başkalarını da kandırdıkları hatırlatılmıştır.²⁶ Bu mukayesede bilen mü'mine, bilmeyen ise kâfire benzetilmiştir.²⁷ Gerçek ilim; bilmek, hakkı idrak etmek ve basiretin açılması demektir. Yoksa ilim zihne dolup taşan dış dünya ile alakası bulunmayan kâinatın gerçeklerine götürmeyen sadece gözle görüp hissetmek değil, huşu ile Allah'ın gözetimi altında olduğunu idrak etmektir.²⁸ Âlimle cahil bir olmadığı gibi itaat eden ile etmeyen de bir değerdir.²⁹

Yüce Allah, Hz. Peygamber'e bilginin yok olması bağlamında endişe duymamasını, gerçek bilginin vahiy olduğunu,³⁰ gelen her vahyin bilgisini artırdığını hatırlatarak ve "bilgimi arttır"³¹ diye dua etmesini isterken, gerçek bilginin değerine atıfta bulunmaktadır.³²

İlmin ve âlimin bu kadar değerli olduğu ifade edilirken, âlimlerin abide üstünlüğünün, dolunayın diğer yıldızlara üstünlüğüne benzetilmiştir. Âlimlerin peygamberlerin varisleri olduğu, peygamberlerin dirhem ve dinar değil, ilim miras bıraktıkları, buna sahip olanların çok şanslı oldukları ifade edilmiştir.³³ Yine gıpta edilecek kişiler sayılırken, malını Allah rızası için harcayan ve ilmi ile amel olup başkasına öğreten âlimlerin sayılması³⁴, âlimlerin değerinin ne kadar yüksek olduğunu ifade edilmiştir. Bu nedenle birçok hadiste, ilim-amel ilişkisine vurgu yapılmıştır.³⁵ "Bana öğrettiklerinden beni faydalandır ve bana faydalı olanı öğret"³⁶ ve ayrıca Hz. Peygamberin faydasız bilgidan, korkmayan kalpten, doyumsuz nefisten ve işitilmeyen duadan Allah'a sığınması³⁷ gibi benzer hadisler de ilmin ve âlimin değerini ortaya koymaktadır.³⁸

²⁴ el-Alak 96/1.

²⁵ ez-Zümer, 39/9.

²⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 9/7057-58; Kurtubî, *el-Câmiu'li ahkâmî'l-Kur'ân*, 15/164; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/229-230.

²⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 9/7054-7055; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/230; Kurtubî, *el-Câmiu'li ahkâmî'l-Kur'ân*, 15/166; Ebu'l-A'lâ el-Mevdudî, *Tefhimü'l-Kur'ân: Kur'ân'm Anlamı ve Tefsiri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 5/101; Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerim Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 5/2245; İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l hadis*, çev. Şaban Karataş- Mehmet Çelen (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 3/221.

²⁸ Seyyid Kutup, *Fi Zilâl'il-Kur'ân*, çev. M. Emin Saraç- İ. Hakkı Şengüller (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1979), 12/434; Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsîr*, çev. Abdüsselâm Arı (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1992), 12/383.

²⁹ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, çev. Sadrettin Gümüş-Nedim Yılmaz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1992), 5/322.

³⁰ Kutup, *Fi Zilâl'il-Kur'ân*, 10/81.

³¹ Taha, 20/114.

³² Ateş, *Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, 4/1664.

³³ Ebû Dâvûd, "İlim", 4 (Hadis no: 3641); Tirmîzî, *Sünen*, "İlim", 18 (Hadis no: 2682); İbn Mâce, *Sünen*, 223-239; Dârimî, *Müsned-i Dârimî (Sünen-i Dârimî)*, "İlim", 351-354.

³⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "İlim", 15, "Zekât", 5, "Ahkam", 3, "İ'tisam", 13, "Tevhîd", 45; Müslim, "Müsâfirûn", 268.

³⁵ İbn Mâce, *Sünen*, "Mukaddime", 23.

³⁶ İbn Mâce, *Sünen*, "Dua", 2 (Hadis no: 3833-3837).

³⁷ Müslim, *Sahîh*, "Zikir", 73; Nesaî, *es-Sünenü'l-kübrâ (Sünen-i Nesâî) "İstiaze"*, 13 (Hadis no: 65); İbn Mâce, *Sünen*, "Dua", 3 (Hadis no: 3843).

³⁸ el-Bakara, 2/177.

Salt bilgi, şayet ahlâkın ve erdemın oluşumunda katkı sağlamıyor, ahlâksızlığa yol açıyor, basit dünya kazanımları uğruna kurban ediliyorsa, ahlâksızlığın en kötü tezahürü ortaya çıkıyor demektir. Nitekim yüce Allah, gerçek bilgiye vakıf oldukları halde basit dünya kazanımları, mevki ve makamları karşılığında bilgilerini gizleyen ve bildiklerinin hilafına hareket eden Medinelı Yahudi âlimlerinin yaptıklarını ahlâksızlık olarak nitelerken³⁹ bu gerçeği beyan etmektedir.

Kur'ân; Hz. Peygambere hitaben: *“Kendi dinlerine uymadıkça, Yahudi ve Hıristiyanların sana uymayacakları, doğru yolun Allah'ın yolu olduğu ve artık sana gerçek bilgidен sonra onlara uymaması gerektiği, onların heva ve heveslerine uyması halinde Allah'tan ne bir dost ve ne de bir yardımcı olmayacağını”*⁴⁰ haber vermektedir. Kitap ehline hangi delili getirirsen getir, onlar senin kiblene uymayacakları gibi sen de onların kiblelerine uymayacaksın. Onların da birbirlerinin kiblelerine uymayacakları bildirilerek gelen gerçek bilgidен sonra onlara uymaması gerektiği aksi halde zalimlerden olacağı da bildirilirken⁴¹ doğru bilgiyi ve gerçeği Yahudi din adamları gibi inkâr etmemek gerektiğini, aksi takdirde Yahudi din adamlarının durumuna düşüleceği ifade edilmektedir.

Gerçek ilim sahibi olmayanlar Allah'ın Kur'ân'da verdiği örnekleri, *“Allah, bununla ne kast ediyor”*⁴² derler. Gerçek ilim sahipleri de bu örneklerden Allah'ın ne kastettiğini anlamaya çalışır ve gerçek güç sahibinin Allah olduğunu bilir,⁴³ ilimleri sayesinde olay ve eşyaları doğru biçimde değerlendirir, verilen örneklerden ders çıkarır, Allah'ın muradını anlar ve boyun eğler.⁴⁴ Çünkü Kur'ân, inanç esaslarını, sadece teorik olarak araştırılması gereken bir bilgi olarak ele almadığı gibi sahibini köleleştiren dünyevi heva ve heveslerinin peşinden koşturan bir ilim ve bilgi anlayışını da benimsemez. Bilakis, bilgiyi ve inanç esaslarını hayatta uygulanmasını ister. Hak ve hakikatin peşinden koşmayan, şeytanın peşinden koşturan bilgiyi ve sahibini aşağılar. Sadece etüt etme amacıyla yapılan teorik araştırmalar ve akademik çalışmalar, kişiyi duygularının itici gücünden ve şeytanın peşine takılmasından koruyamadığı gibi onu aşağılara iter.⁴⁵ Nitekim doğru bilgiyi ahlâksızlıkta mesafe kat etmek ve dünya menfaatini elde etmek için kullananlara işaret eden âyette mealen: *“Onlara, (Yahudilere) kendisine ayetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan ondan dolayı şeytanının peşine takılan ve sonunda azgınlardan olan kimsenin haberini anlat.”* *“Şayet dilemiş olsaydık, onu ayetlerimizle yüceltirdik; fakat o dünyaya saplandı ve heveslerinin peşine düştü. Onun durumu üstüne varsan da kendi haline bıraksan da dilini çıkarıp soluyan köpeğin durumuna benzer. İşte ayetlerimizi yalan sayan kimselerin durumu böyledir”*⁴⁶ buyrulmuştur.

Kendilerine bilgi verildiği halde bilgiyi kötüye kullanan, onun gereğini yapmayan, onunla amel etmeyenler kitap yüklü eşeklere benzetilmiştir.⁴⁷ Yahudiler, Tevrat'ı uygulamayarak sadece bilmekle yetinmiş, onun gereğini yerine getirmemişlerdi. Zira merkepler, taşıdıkları kitaplardan istifade etmezler.⁴⁸ Hatta ilimlerinin gereğini

³⁹ Âl-i İmrân, 3/71,78; el-Mâide, 5/41-43.

⁴⁰ el-Bakara, 2/120.

⁴¹ el-Bakara, 2/145.

⁴² el-Bakara, 2/26.

⁴³ Kutup, *Fî Zilâl'il-Kur'ân*, 11/360.

⁴⁴ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadis*, 4/336.

⁴⁵ Kutup, *Fî Zilâl'il-Kur'ân*, 6/320-322.

⁴⁶ el-A'raf, 7/175-176.

⁴⁷ el-Cuma, 62/5.

⁴⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadis*, 5/542-543; Ateş, *Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, 5/2704; Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 15/87;

yapamayanlar merkezlerden daha aşağı olarak değerlendirilebilir. Çünkü merkezler, şuursuz ve sorumsuz varlıklar olduklarından kitabı anlamazlar. Okuduklarını anlayıp gereğini yerine getirmeyenler şuur ve idrak sahibi insanlar/âlimler(!), daha aşağı derekeye düşmüş olurlar.⁴⁹ Bu sıfat, karakter ve özellikler, sadece Yahudilere has değildir. Her dönemde ilâhî mesajlara muhatap olup anladıkları halde gereğini yerine getirmeyen herkesin bu sıfatların muhatabı olacağı muhakkaktır.⁵⁰

İlme ve âlime büyük önem veren İslâm, az bir menfaat karşılığı dinî değerlerini değiştirenlerin durumunu tasvir ederken böyle bir karaktere sahip olanları kınamakta ve uyarılar yapmaktadır.⁵¹ Çünkü dünyanın en yüksek mevki ve makamlarının bile ahirette verilecek mükâfatlarla kıyaslandığında oldukça küçük ve değersiz olacağı bilinen bir gerçektir.⁵² Yahudi haham ve bilginlerinin Tevrat'taki bilgileri gizledikleri,⁵³ tahrih⁵⁴ ettikleri ve insanlara doğruyu tavsiye ederken nefislerini unuttukları⁵⁵ milletlerini İslâm'dan alkoyarak erk ve liderlik mekanizmasını elde bırakmamak için kitaplarındaki bazı bilgileri gizledikleri ve bundan dolayı ahirette karşılaşacakları sonuç hatırlatılırken⁵⁶ Müslüman ilim adamları ve âlimlerinin böyle bir yanlışa düşmemeleri için uyarılar yapılmaktadır.

Yahudilerin, yanındaki bilgiler Kur'ân'la uyumlu olduğu halde, kitaptaki bilgileri gizleyerek müşrik ve kâfirlerden yana tavır takınmaları,⁵⁷ kıyamet günü yaptıklarının karşılığı olarak hidayete karşı küfrü, cennete karşı ceennemini, mağfirete karşı azabı tercih ettikleri, basit ve cazip gelen dünya menfaatleri karşılığında dinini satanların ahirette uğrayacakları cezanın ne kadar kötü olduğu açıklanmaktadır.⁵⁸ Bu âyetlerin⁵⁹ ilk muhatapları Yahudiler ve onların din adamları olsa da hüküm genel olup hak ve hakikatleri gizleyen basit dünya menfaatleri karşılığında değiştiren herkese şamil olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰ Aslı semavî olan Tevrat ve İncil'de gelecek olan son peygamber Hz. Muhammed'in özellikleri yazılı bulunduğu halde Yahudi hahamları ve Hristiyanların Papazları onu gizleyerek gerek kendilerini gerekse kavimlerinin kandırıp delaletle düşmelerine sebep olmuşlardır.⁶¹ Kur'ân'da onların, Hz. Peygamberi oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıkları ifade edilirken⁶² bu gerçeği bile bile gizledikleri ifade edilmektedir.

Oysa Allah'tan en çok korkanların,⁶³ ahlâkî değerlere sahip ve ilkeli duruş sergileyenlerin âlimler olması gerekir. Çünkü âlimler, Allah'ı en çok bilen, Allah'ın harikulâde

Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 6/436.

⁴⁹ Mevdudî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 6/301.

⁵⁰ Kutup, *Fî Zilâl'il-Kur'ân*, 14, 477.

⁵¹ Mevdudî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 1,70.

⁵² Said Havva, *el-Esâs fi't-tefâsîr*, 1/149.

⁵³ el-Bakara, 2/42, 140,146,159,174; Âl-i İmrân, 3/71,187.

⁵⁴ el-Bakara, 2/75; en-Nisâ, 4/46.

⁵⁵ el-Bakara, 2/44.

⁵⁶ Kutup, *Fî Zilâl'il-Kur'ân*, 1/141; el-Bakara, 2/42, 140,146,159,174; Âl-i İmrân, 3/71,187.

⁵⁷ Derzeve, *et-Tefsîru'l-hadis*, 5/163.

⁵⁸ Ateş, *Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, 1/248.

⁵⁹ el-Bakara, 2/41,174.

⁶⁰ Kutup, *Fî Zilâl'il-Kur'ân*, 1/327.

⁶¹ Geniş bilgi için bk. Osman Kaya, "İlâhî Kitaplarda Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdeleyen Haberler ve Kur'ân'da Bu haberlere Yapılan Atıflar", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2004), 177-197.

⁶² el-Bakara, 2/146.

⁶³ el-Fatır, 35/28.

yarattıklarından ibret alan ve ona boyun eğenlerdir.⁶⁴ Çünkü onlar Allah'ı bütün kemal sıfatlarıyla bilir noksan sıfatlarıyla tenzih ederler.⁶⁵ Bir kimse ne kadar bilgili olursa olsun Allah'ın sıfatlarını bilmezse ona karşı gerekli saygıyı göstermez. Âlim, Allah'ın sıfatlarını bilen, Allah'ı görmediği halde Allah'tan korkan Allah'ın sevdiğini seven ve Allah'ın sevmediğini sevmeyen ve Allah'ın âyetlerini az bir paha karşılığı satmayan kişidir.⁶⁶

2. Tevrat'ta Bel'am b. Bâûrâ Kıssası

Tevrat, Bel'am b. Bâûrâ hakkında en geniş ve detaylı bilgiyi vermektedir. Tevrat'ta dokuz kez Beor oğlu Bal'am ismiyle anılan Bel'am, bir falcı/kâhin olarak nitelendirilmiş ve İsrailoğulları tarafından öldürüldüğüne yer verilmiştir.⁶⁷ İncil'de Petrus'un ikinci mektubunda İsrailoğullarının günah işleyenlerinin Bel'am b. Bâûrâ'nın yolunu tercih ettikleri için aşağılandıkları belirtilmiştir.⁶⁸ Tevrat'ın, Tekvin 36 ile I. Tarihler bölümünde ise Bel'am'ın Edom kralı olduğundan sözü edilir.⁶⁹ Bel'am kıssası, en detaylı şekilde Sayılar, 22-26 ve 31. Bablarda anlatılmıştır. Bu bölümlerde, Bel'am b. Bâûrâ'nın iyi bir insan- bilgin/falcı olduğundan söz edilirken daha önce Rabbinin emrinden çıkmayan birisi iken daha sonra kendisi yanlışa saptığı gibi İsrailoğullarının sapmasına sebep olduğu anlatılır.

Tevrat'ta İsrailoğulları Moab ovalarına yönelip göç edince Moab halkı ve kral Balak bundan rahatsız olduğunu bildirirler. Moab kralı Balak, Fırat kıyısı Amav ülkesi olarak bilinen Petor'da yaşayan Bâûr oğlu Be'lam'ı ülkesine davet eder. İsrailoğullarından ülkesini korumak için Bel'am'dan İsrailoğullarının aleyhine beddua etmesini ister. Bâûr oğlu Bel'am'ın yanına gelen Midyan ve Moab ileri gelenleri yanlarında Bel'am'a verilmek üzere yüklü miktarda ücret ve hediyeler ile Balak'ın mektubunu iletirler. Bel'am, gelenleri misafir eder. Allah ile görüşme ve yapacağı istişare sonunda gelecek bilgiye göre cevap vereceğini söyler. İstişare sonucu Allah, Bel'am'a Moablıların teklifini kabul etmeyerek İsrailoğulları ile Musa peygambere beddua etmemesini ister. Bel'am, gelenlere Allah'tan aldığı bilgiyi haberi verince gelen heyetteki adamlar geri dönerler. Bunun üzerine Moab ileri gelenleri evlerine dönüp Balak'a Bel'am'ın kendileri ile gelmediğini söylediler. Balak Bel'am'a İsrailoğullarına beddua etmesi için daha itibarlı adamlar göndererek daha fazla mükâfat vaadinde bulunur. Bel'am kendisine vaat edilen şey ne kadar büyük olursa olsun Rabbinin emrinden dışarı çıkamayacağını söylemesine rağmen gelenlerin bir gece kalmalarını Rabbinin kendisine vereceği cevaba göre davranacağını söyler. Sabahleyin Rabb kendisine gelip o adamlarla gitmesini söyleyince Bel'am kalkıp onlarla birlikte gider. Merkebine palanı vurur ve Moablılarla yola çıkar. Allah Bel'am'ın Moablılarla yola çıkmasına kızar ve ona engel olmak için yoluna bir melek çıkarır. Merkez durunca Bel'am merkebi döver. Daha sonra engel olmak için yola çıkan meleği görünce yaptığının yanlış olduğunun farkına varır ve secdeye kapanır. Melek, Bel'am'a merkebi dövmesinin doğru olmadığını gittiği yolun onu hüsrana götüreceğini söyleyince Bel'am günah işlediğinin farkına varır ve geri dönmek ister. Ancak rivayete göre melek Bel'am'a verdiği sözü yerine getirmesini ve onlarla gitmesini söyler. Bel'am, Balak'a varınca Allah'ın kendisine söylediklerini Moab önderlerine ve Balak'a bildirir. Balak,

⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, 6/3991.

⁶⁵ Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 12/95.

⁶⁶ Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 4/557.

⁶⁷ *Kitabı Mukaddes 2* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Yeşu 13:32.

⁶⁸ II Petrus 2:11-18.

⁶⁹ Tekvin 36:32.

İsrailoğullarına beddua etmesi için davet ettiğini söyleyince, Bel'am, onları kutsadığını belirterek beddua etmekten imtina eder.⁷⁰ Tevrat'ın bir yerinde Bel'am, Allah'ın emirlerinden dışarı çıkmayan bir kişi olarak tavsif edilirken⁷¹ başka pasajlarında ise Bel'am İsrailoğullarına düşman biri olarak tasvir edilir. Hatta İsrailoğullarının Şittim bölgesinde Moab'lı kadınlar ile ilişkiye girmelerini teşvik eden ve Kâhin Harun'un oğlu Elazar oğlu Pinehas, gayri meşru ilişki yaşayan kadın ve erkeği öldürünce bu gayri meşru ilişkiden dolayı ortaya çıkan hastalığın son bulduğu anlatılır. Zina etmeleri sebebiyle ortaya çıkan hastalıktan çok sayıda kişi ölür. Moab Rabb tarafından İsrailoğullarına pay edilir.⁷² Bel'am'ın bu hilesi ile İsrailoğullarının Medyen kadınlarıyla zina etmeleri sonucu felakete maruz kaldığı ve bundan dolayı arasında ceza olarak ölümcül taun/veba hastalığının baş gösterdiği bilgisine yer verilir.⁷³ Yine Tevrat'ta, Balak'a, İsrailoğullarının putlar adına kesilen kurbanlardan yemelerine sebep olanın da Bel'am olduğu anlatılır.⁷⁴

Tevrat'ın Rubenoğullarına verilen topraklar bölümünde ise Bel'am'ın İsrailoğulları tarafından kılıçla öldürüldüğü bilgisine yer verilir.⁷⁵ Mika 6.babta Rabb, halktan Moab kralı Balak'ın neler tavsiye ettiği, Bel'am'ın da ona nasıl cevap verdiği bilgisinin hatırlatılması istenmektedir.⁷⁶

İncil'de de Bel'am, Bâûr oğlu Bel'am diye geçmektedir. Petrus'un İkinci Mektubunda, Bel'am'ın peygamber iken günah işlediği, bundan dolayı azarlandığı ve işleyeceği günaha merkebinin konuşmasının engel olmaya çalıştığı fakat bunu başaramadığı bilgisine yer verilirken, zina işleyenlerinde Bel'am b. Bâûrâ'nın yoluna girerek hak yoldan saptıkları ifade edilmektedir.⁷⁷

3. İslâmî Kaynaklarda Bel'am b. Bâûrâ

İslâmî kaynaklara baktığımızda Bel'am ile ilgili bilgilere en eski kaynaklardan günümüze gelinceye kadar daha çok tefsir ve tarih kitaplarında bulunmaktadır. Kaynaklar farklı olsa da İslâmî kaynaklarda Bel'am ile ilgili rivayetlerin çoğu birbirinin benzeridir. Bazı kaynaklarda Bel'am'ın İsrailoğullarından olduğu anlatılırken kimi kaynaklarda ise Kenanîlerden olduğuna yer verilir.⁷⁸ Tefsir, tarih ve diğer İslâmî kaynaklarımızda Bel'am b. Bâûrâ ile ilgili bilginin temel dayanak noktası Kur'ân-ı Kerim'in A'raf sûresi 175 ve 176. Âyetleri olduğunu görmekteyiz.⁷⁹

Tefsir kitaplarında, A'raf sûresi,175-176. âyetlerin nüzûl sebebi anlatılırken Ümeyye b. Ebi's-Salt es-Sakâfi hakkında nâzil olduğunu aktaran rivayetler bulunduğu gibi⁸⁰ Hz. Peygamber'in fâsık diye adlandırdığı, Râhip Ebû Âmir b. Sayfi hakkında nâzil olduğuna

⁷⁰ Sayılar 22:5-41; Sayılar 23:1-30; Sayılar 24:10-17.

⁷¹ Sayılar 24:4, 12,16.

⁷² Sayılar 25:1-18.

⁷³ Sayılar 31:16.

⁷⁴ Vahiy 2:15-29.

⁷⁵ Yeşu 13:22.

⁷⁶ Mika 6:5.

⁷⁷ Petrusa Mektup II 2:10-16.

⁷⁸ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli'l-âyi'l-Kur'ân*, 1/352, 13/264-265; Begavî, *Meâlimü't-tenzil fi tefsiri'l-Kur'ân*, 2/249; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/334,8/375,376; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi't-Tarihi ümem ve'l-mülûk*, 1/355; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/177-179.

⁷⁹ el-A'raf 7/175-176.

⁸⁰ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli'l-âyi'l-Kur'ân*, 10/570-572.; Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*,1/567; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/403; Kurtubî, *el-Câmiu'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/320; İbn Kesîr, *Tefsiru'l Kur'âni'l-Azîm*, 2/264-267.

dair rivayetler de bulunmaktadır.⁸¹ Başka rivayetlere göre söz konusu âyetlerin, Hz. Peygamber'i tanıyan Ehl-i Kitâb veya Hanifler hakkında nâzîl olduğu nakledilmiştir.⁸² Kurtubî ise bu âyetlerin münafık biri veya Kureyş kabilesi hakkında nazil olduğunu belirtir. Buna göre Allah, Hz. Muhammed'e âyetlerini vahiy ettiği halde, onlar âyetlerin gereğini yapmadılar ve Allah'ın emrin dışına çıktılar.⁸³

Bu âyetlerin nüzûl sebebinden ziyade vermek istenilen mesaj dikkate alınmalıdır. Çünkü hitap geneldir. Kendisine ilahî hidayet ve diğer bazı bilgiler verildiği halde, Kur'ân'dan ve verilen bilgilerden yüz çeviren herkesi kapsar sadece bir kişi ve nüzul sebebi ile sınırlandırılmaz.⁸⁴

A'raf sûresi 175-176.âyetlerin tefsirine baktığımızda müfessirlerimizin tahlillerinin kısaca şöyle olduğunu görürüz: "*Kendisine âyetlerimizi verdik de onlardan sıyrıldı, çıktı.*" Burada geçen "âyetler" kelimesinden maksat: İsm-i Azâm, Allah tarafından Bel'am'a verilmiş daha sonra geri alınmış bir kitap,⁸⁵ Bel'am'a verilmiş nübüvvet,⁸⁶ tevhidin delillerinin öğretilmesi ve bildirilmesi olduğu belirtilmiştir. "*Kendisine âyetlerimizi verdik, onlardan sıyrıldı, çıktı.*" den maksat ise Allah'ın muhabbetini bırakıp isyan etmesi, rahmetini bırakıp gazabını tercih etmesi olarak tefsir edilmiştir.⁸⁷ Ona verilen âyetlerin veya ilmin ondan alınması şeklinde açıklanmıştır.⁸⁸ "*Şeytan onu peşine taktı*" ifadesi şeytanın onun peşine takıp kâfir ve azgınlıktır.⁸⁹ veya Rabbinin emrine muhalif davranarak günahlara dalması şeklinde ifade edilmiştir.⁹⁰ "*Böylece azgınlardan oldu.*" Buna göre o, şeytana tabi olup zalimlerden olmuş⁹¹ ve şeytana itaat edip Rabbinin emrinin dışına çıkarak helake sürüklenmiştir.⁹² Âlimlere göre bu âyette, hidayette iken dalâlete sapan, heva ve hevesine mağlup olan, şeytana uyan herkesin varacakları sonuç hem dünyada hem de ahirette hüsrana olacaktır. "*Dileseydik elbette onu o âyetlerle yükseltirdik*" Yüce Allah dileseydi onu, bu âyetlerle amel etme mertebesine yükseltir⁹³ böylece o, yüce makamları hak eder,⁹⁴ dünyada şerefle isminin anılmasını sağlardık, şeklinde de tefsir edilmiştir. ⁹⁵ "*Fakat o, yere saplandı.* Dünyaya meyletti dünyayı tercih etti.⁹⁶ Kurtubî ise biz dileseydik isyan etmeden önce onun canını alır ve cennete yükseltirdik diyerek onun dünya ve yerin lezzetlerini tercih ettiğini ve beğendiğini açıklamaktadır.⁹⁷ "*Ve hevesinin peşine düştü.*" Allah'ın kendisine verdiği âyetlere bağlanması gerekirken hevesine tabi oldu⁹⁸, Allah'a

⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/403.

⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/403

⁸³ Kurtubî, *el-Câmiu'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/321

⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/403

⁸⁵ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*,10/572-573.

⁸⁶ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli'l-âyi'l-Kur'ân*, 12/252-260; İbn Atiyye el-Endülüsi, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz* (Beyrut: Dârü Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 2/475-476.

⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/404.

⁸⁸ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*,10/575-576.

⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* 15/404.

⁹⁰ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*,10/576.

⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* 15/404.

⁹² Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*,10/576.

⁹³ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*,10/576; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/404.

⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* 15/404.

⁹⁵ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 10/583.

⁹⁶ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 10/576; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/405.

⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/405.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/405.

⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/405; Kurtubî, *el-Câmiu'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/322.

itaati terk ederek emirlerine muhalif davrandı.⁹⁹ Böylece Allah kendisine nimetler verdiği kimsenin hidayetden yüz çevirmesi ve nefesine uyması durumunda kendisinden uzaklaşacağını bildirmiştir.¹⁰⁰ Şeytanın süslü sözlerinin ardından gitmesi olarak anlaşıldığı gibi hanımının rızasına uyararak dünya mallarına meyletmesi olarak da anlaşılabilir. Çünkü hanımı, verilen hediyelerden etkilenecek onu Hz. Musa'ya beddua etmeye zorlamıştı.¹⁰¹ "Onun durumu, tıpkı şu köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, onu bıraksan da dilini sarkıtıp solur." Âyetin bu kesitiyle ilgili âlimler, köpeklerin özelliklerine dair çeşitli görüşler açıklamışlardır. Buna göre köpek, korkak bir hayvandır. Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur, varmasan da dilini sarkıtıp solur. İşte hidayeti terk edenler de köpekler gibi korkaktır. Diğer varlıklar ihtiyaç halinde dilini çıkarıp solur, ancak köpek böyle değildir. O, dinlenmiş olsun bitkin olsun, her durumda dilini sarkıtıp solur. Köpeğin karakterine sahip olan, hiçbir öğütten ders almaz, sapıtır demektir. İşte Bel'am da verilen bunca âyet ve delillere rağmen Allah'ın kitabıyla amel etmeyi terk ederek hiçbir şey verilmemiş gibi davranmıştır. Böylece o kovsan da çağırсан da sürekli dilini dışarı sarkıtın köpeğe benzetilmiştir.¹⁰² Bundan dolayı Müfessirlerin ekseriyetine göre bu misal, sadece bir kişi ile sınırlandırılmaz. Âlim ve Kur'an âyetlerinden haberdar olduğu halde gereği gibi amel etmeyen herkes için geçerlidir.¹⁰³ Kurtubî, hiçbir kimse ne ameline, ne de ilmine güvenmemeli, zira o kişinin sonunun ne olacağı bilinemez. Böyle bir durum herkesin başına gelebilir¹⁰⁴ demiştir.

"İşte ayetlerimizi yalanlayanların durumu budur." Allah, ibret alsınlar diye bu kıssanın anlatılmasını istediği kimseler Mekkeliler olduğu gibi¹⁰⁵ Yahudiler de olabilir. Çünkü onlar İsrailoğullarıdır.¹⁰⁶ Burada köpeklerle benzetilenler Mekkelilerdir; zira onlar peygamberden önce de sonra da iman etmemiş, öğütten ders almamış, sapıklıklarına devam etmişlerdi. Böylece, tıpkı her halükârda soluyan o köpek gibi sapıklık üzere devam etmişlerdir.¹⁰⁷

Bu kısa tahlilden sonra kaynaklarımızda genişçe nakledilen rivayetler şöyledir: İsrailoğulları ile ilgili anlatılan olay, kimi rivayetlere göre Yuşa (a.s.) zamanında, bazı rivayetler göre ise olay Musa (a.s.) zamanında zalim bir kavmin bulunduğu şehre girmek isterken İsrailoğullarının şehre girmekten imtina ettikleri olayla bağlantılıdır.¹⁰⁸ Buna göre, Bel'am'ın kavmi, Musa ve beraberindekilerin kendi topraklarına girmemesi için beddua etmesini ister, ancak Musa'nın peygamber olduğuna inandığı için Bel'am, kavminin bu isteğini geri çevirir. Allah'ın, kendisine Musa'ya beddua etme hususunda izin vermediğini söyler, ancak kavmi, ona bolca hediyeler vererek kandırır. O da verilen bu hediyelere karşılık beddua eder ama Allah'ın hikmeti ile Musa ve beraberindekilere değil, Bel'am'ın kavmine çevrilir. Allah tarafından bir ceza olarak Bel'am'ın da dili dışarı çıkarak göğsüne sarkar ve köpekler gibi solumaya başlar.¹⁰⁹

⁹⁹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 10/576.

¹⁰⁰ Râzî, *Mefâtîu'l-gayb*, 15/405.

¹⁰¹ Kurtubî, *el-Câmiu'li ahkâmi'l-Kur'an*, 7/322.

¹⁰² Taberî, *Câmi' u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 10/586-588.

¹⁰³ Kurtubî, *el-Câmiu'li ahkâmi'l-Kur'an*, 7/323.

¹⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmiu'li ahkâmi'l-Kur'an*, 7/323.

¹⁰⁵ Taberî, *Câmi' u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 10/589; Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, 1/567; Râzî, *Mefâtîu'l-gayb*, 15/406.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmi' u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 10/589

¹⁰⁷ Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, 1/568; Râzî, *Mefâtîu'l-gayb*, 15/406.

¹⁰⁸ el-Mâide 5/22-25.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmi' ü'l-beyân an'vîli'l-âyi'l-Kur'an*, 2/249.

Günümüze kadar ulaşan en eski tefsirlerden Mukâtil b. Süleyman'ın (ö.150/767) tefsirinde söz konusu kişinin Bel'am b. Bâûrâ b. Mâs b. Harâz bin Âzer olduğu nakledilmektedir. Bel'am, Biladi Şam'da zorbalardan yaşadığı o günkü adı el-Belkâ olan Amman'da yaşamaktadır. Oraya Belkâ denilmesinin sebebi ise orada yaşayan Balak isimli krallara nispetle verildiğindedir. Balak'ın adı Banus ibn Setşerus olduğu ve Balak'ın, Bel'am'dan Hz. Musa'ya ve İsrailoğullarının aleyhine beddua etmesini istediği anlatılır. Ancak Bel'am, Musa'nın bir peygamber olduğunu bundan dolayı Musa'ya beddua edemeyeceğini ifade edince Balak, Bel'am'ı idam etmek için bir ağacın içini yontarak hazırlanmasını ister. Bel'am korkuyla dişi merkebine binerek yola çıkar. Askerleri görünce merkebinin durması üzerine Bel'am merkebinin döner. O anda dile gelerek konuşmaya başlayan merkep, Bel'am'a önünde bir ateş tehlikesi olduğundan ilerleyemediğini, dönmesi gerektiğini söyler. Bel'am, durumu Balak'a haber verince Balak, istediğini yerine getirip gereğini yapmaz ise idam edileceğini bildirir. Bunun üzerine Bel'am Allah tarafından kendisine lütfedilen İsm-i A'zam duasıyla Hz. Musa ve İsrailoğullarının aleyhine dua eder. Allah, Bel'am'ın bedduasını kabul eder. Hz. Musa ve İsrailoğulları bundan etkilenince, Hz. Musa da bu duanın Bel'am'dan alınması için Allah'a yalvarır. Musa'nın yakarışı ile Allah, Bel'am'a lütfedilen İsm-i A'zam duasını alır. İşte onun bu durumu köpeğin durumuna benzetilerek üzerine varsan da varmadan da soluduğu anlatılır.¹¹⁰

Abdullah b. Abbâs'ın (ö.68/687-88) tefsirindeki bir rivayete göre Bel'am, zorbalardan diyarı diye adlandırılan Ken'aniler'den veya Yemenlidir. Başka bir görüşe göre ise söz konusu kişi Ümeyye b. Salt olduğu, Allah kendisine büyük bir ikramda bulunmasına rağmen iman etmeyince Allah, ondan her şeyi aldı, ardından şeytana tabi olup sapıtanlardan oldu. Bu rivayete göre durumu köpeğe benzetilen kişi Ümeyye b. Ebi Salt'tır.¹¹¹

Rivayet tefsirlerinden Taberî (ö. 310/923) ise A'raf sûresinin 175-176. âyetlerinde sözü edilen kişinin, kendisine İsm-i A'zam duası veya nübüvvet verilen İsrailoğullarından Bel'am b. Ebr veya b. Ebur olduğu belirtilir. İbn Mesud, İbn Abbâs'a isnad edilen rivayete göre yukarıdaki isimden farklı bahsedilen kişinin; İsrailoğullarından Bel'am b. Ebur ya da Bel'am b. Bâûrâ olduğu nakledilir. Bel'am, kendisine peygamberlik, kitap ve İsm-i A'zam duası verilen ve dua ettiğinde duası makbul olan İsrailoğullarından bir âlim (!) olduğu da aktarılmaktadır. Sözü edilen kişi Bel'am olabileceği gibi Ümeyye b. Ebi Salt da olabilir. Çünkü Ümeyye, Kitab ehlinin kitaplarına vakıf olan ve bu dönemde gelecek peygamberin kendisi olacağını ümit ederken gelen peygamber kendisi olmayınca kıskançlığından dini ve bütün bildiklerini terk etmişti.¹¹²

Hz. Musa'nın İsrailoğullarıyla birlikte Bilâd-i Şam'a yöneldiğini gören yerel halk, Bel'am'dan gelen tehlikeyi bertaraf etmek için Hz. Musa ve İsrailoğulları aleyhine beddua etmesini isterler. Bel'am, Rabbi ile yaptığı istişarede onların seçkin bir kavim olduğunu, içlerinde peygamberlerinin bulunduğu, bu nedenle beddua edemeyeceğini bildirir. Kavmi, bunun üzerine Bel'am'a büyük hediyeler vererek bu isteklerini tekrar ederler. Bel'am, Rabbiyle istişare edeceğini, ona göre davranacağını söyler. Ancak yapılan son istişarede kendisine herhangi bir şey çıkmayınca Bel'am, sonucu kavmine bildirir. Kavmi,

¹¹⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l Kebîr*, 2/74-75.

¹¹¹ Abdullah İbn Abbâs, *Tenviru'l-mikbas min tefsîri İbn Abbâs*, Mecdüddin Firûzabâdi (Lübân: Dârü Kütübü İlmîyye, ts.), 141-142.

¹¹² Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli'l-âyi'l-Kur'ân*, 12/252-260; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi't-tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, 2/475-476.

“şayet rabbin, onlara beddua etmeni istemeseydi birinci istişarede olduğu gibi açık bir şekilde söylerdi” dediğinde Bel’am, ikna olur ve Hz. Musa aleyhine beddua etmeye başlar. Ancak yapılan dua İsrailoğullarına değil, Bel’am’ın kavmine zarar verince Bel’am’ın kavmi “Görüyoruz ki sen Musa ve İsrailoğulları aleyhine dua edeceğine bizim aleyhimize dua ediyorsun” dediler. Bel’am, dilinin dönmediğini, Musa’nın aleyhine her dua ettiğinde duanın kabul edilmeyerek ters teptiğini, bunun yerine onların helakine ve mağlubiyetine sebep olacak bir hile öğreteceğini söyler. Onlara kavmin kadınlarını askerleri karşılamaları için göndermelerini ve askerlerin bütün isteklerine olumlu karşılık vermelerini söyler. Böylece askerler zinaya düşer ve helak olurlar dedi. Kavmi onun istediğini yerine getirir. İsrailoğullarının askerleri zinaya düşünce Allah onların üzerine taun/veba hastalığını musallat eder ve bu hastalıktan yetmiş bin kişinin öldüğü rivayet edilir.¹¹³

Benzer bir rivayette de Musa ve İsrailoğulları, Şam bölgesindeki Kenanoğullarının yaşadığı topraklara ulaştınca, kavmi Bel’am’a gelerek İmran oğlu Musa ile İsrailoğullarının birlikte buraya geldiklerini kendilerini memleketlerinden çıkarıp öldüreceklerini, buraya İsrailoğullarını yerleştireceklerini söyleyerek yardım için beddua etmesini isterler. Bel’am bundan imtina edince kavmi bu cevap üzerine Bel’am’ı daha fazla övmeye başlayarak gidecekleri yerlerinin olmadığını söyleyerek Bel’am’ı ikna ederler. İkna olan Bel’am, merkebine binip Cebel-i Hassan’a doğru yönelerek İsrailoğullarının ordusunu takip eder. Yolda merkebi birkaç defa düşer, gidemez olur. Bel’am, merkebi dövünce merkep dile gelir, meleklerin kendisine engel olduğunu söyler. Buna rağmen Bel’am’ın yürüyerek gittiği Cebel-i Hassan’da Hz. Musa ve İsrailoğullarının aleyhine yaptığı her dua tersine dönerek kavminin aleyhine döner. Kavmi, bize dua etmen gerekirken İsrailoğullarına dua ettiğini söyleyince Bel’am, elinde bir yetki olmadığını, buna gücünün yetmediğini söyler. Dili uzayarak göğsünün üzerine kadar sarkan Bel’am hem dünyasının hem ahiretinin mahvolduğunu söyleyerek İsrailoğullarının mağlup olma çarelerini öğretir. Bel’am, kavmine, Ba’l’e tapınmalarını, kadınların süslenerek ellerine bazı eşyalar alıp askerlerin karşısına çıkmalarını, zina isteklerini yerine getirip karşı koymamalarını, zinanın onların helakine sebep olacağını öğüt söyler. Kavmi, Bel’am’ın tavsiyesini yerine getirir. Musa, karşı çıkmasına rağmen, İsrailoğullarının torunlarından (on iki fırkadan) birinin lideri, (Şem’un), kadınlardan biriyle zina edince, İsrailoğulları arasında taun/veba hastalığı yayılır, yetmiş bin kişi ölür. Hz. Harun’un torunlarından Fenhas b. Âzer, zina eden erkekle kadını öldürünce Allah, İsrailoğullardan taun hastalığını kaldırır.¹¹⁴

Ebü’l Leys es-Semerkindî (ö. 373/983), bu kıssayı özetle aktarmaktadır: Firavun, denizde boğulduktan sonra ordusundan geri kalanlar, sihirbaz ve büyücülerden yardım isteyerek Hz. Musa ile savaşmaya başlar. Sihirbazlar, bunu yapamayacaklarını ancak duası kabul olan Bel’am’a gitmelerini önerir, onlar Bel’am’dan Hz. Musa ve ordusuna karşı beddua etmesini isterler. Bel’am, önce bu isteklerini kabul edemeyeceğini söyler. Onlar Bel’am’ın hanımına kıymetli hediyeler getirerek ikna etmeye çalışırlar. Hanımı, Bel’am’a kralın mahiyetinde yaşadıklarını belirterek kendisine getirdikleri hediyeleri de gösterip Bel’am’ı ikna eder. İkna olan Bel’am’ın Kralın yanına giderken merkebinin tökezlediğini

¹¹³ Taberî, *Câmi’ü'l-beyân an te’vîli'l-âyi'l-Kur’ân*, 12/260-275; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, 2/264-267; Havva, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 5/387-389.

¹¹⁴ Taberî, *Câmi’ü'l-beyân an te’vîli'l-âyi'l-Kur’ân*, 12/260-275; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, 2/264-267; Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 5/387-389.

belirterek yukarıdaki rivayetin benzerini aktararak Bel'am'ın duasının tersine döndüğünü ve Musa'nın duasıyla Bel'am'ın kâfir olarak öldüğünü aktarır.¹¹⁵

Zemahşerî (ö.538/1144), A'raf sûresi (175-176) âyetlerinde bahsedilen kişi hakkında bilgi verirken onun, İsrailoğulları âlimlerinden Kenanlı Bel'am olduğunu aktararak kıssasını özetle şöyle nakletmektedir: Bel'am, kavminin Hz. Musa ve beraberindekiler aleyhine beddua etme isteklerini ilk anda geri çevirerek imtina eder. Kavmi ısrarla isteklerini tekrar edince Bel'am beddua etmeyi kabul eder. Bunun üzerine dilinin dışarı sarkarak göğsüne indiğini ve köpekler gibi solumaya başladığını aktarır.¹¹⁶

Fahrüddîn er-Râzî (ö.606/1210) *Mefâtihu'l-gayb* isimli tefsirinde A'raf sûresinin 175-176. âyetlerinin tefsirinde, Bel'am'ı ilmine güvenen ve övünen biri olarak nitelendirir. Sahabeden Abdullah İbn Abbâs, Abdullah İbn Mesud (ö.32/652-653) ile tabînden İkrime (ö.105/723) ve Mücahid'in (ö.103/721) görüşlerine isnat ederek naklettiği rivayete göre A'raf sûresinin ilgili âyetlerinin Bel'am b. Bâûrâ kıssası hakkında indirildiğini söyleyerek kıssayı şöyle nakletmiştir: Hz. Musa, içinde Bel'am'ın da bulunduğu şehre yönelip oranın kâfir halkıyla savaşınca. Oranın halkı duası kabul edilen kendisine İsm-i A'zam duası lütfedilen Bel'am b. Bâûrâ'ya gelerek Musa ve ordusu aleyhine beddua etmesini isterler. Bel'am, ilk etapta beddua etmek ten imtina etse de sonunda kavminin ısrarına dayanamayarak beddua etmeyi kabul eder. Bel'am'ın bedduasının kabul olması ile İsrailoğulları Hz. Musa ile birlikte Tih Çölü'nde mahsur kalırlar. Hz. Musa bu duruma düşmelerinin sebebinin Bel'am'ın bedduası olduğunu öğrenir. Yüce Allah'a yalvararak Bel'am'dan İsm-i Azam duası ve imanının alınarak kâfir olarak ölmesi için dua eder. Allah, Bel'am'dan bilgi, marifet ve imanını beyaz bir güvercinin göğsünden çıktığı gibi alır ve Bel'am kâfir olur. Abdullah b. Ömer, (ö.73/693) Said b. Müseyyeb (ö.94/713) ve Zeyd b. Eslem'den (ö.136/754) yapılan rivayet göre burada anlatılan kişinin Ümeyye b. Ebi Salt olduğunu belirterek Ümeyye ile ilgili yukarıdaki rivayeti benzerini aktarır.¹¹⁷ Başka bir rivayette ise A'raf sûresi âyetleri Hz. Peygamber'in fasık olarak nitelendirdiği Ebû Amir hakkında nazil olduğu bilgisine yer verilir. İslâm geldikten sonra Şam'a Kayser'in yanına gitmiş ve münafıklara Dırâr mescidini inşa etmelerini, Hz. Muhammed'i Medine'den çıkarmalarını ve kendisinin de destek olacağını bildirmiştir. Ancak Şam'da yalnız olarak ölmüştür.¹¹⁸ İkrime ve Mücahid'ten yapılan rivayete göre Bel'am b. Bâûrâ kendisine peygamberlik verilen bir kişi idi. Ancak kavmi ona susması için rüşvet verdi. O da bunu yaptı bunu üzerine onları buldukları hal üzerine bıraktı denilse de Mâverdi (ö.450/1058) ona nübüvvetin verilmiş olmasının doğru olmadığını söyler. Çünkü Allah kendisine isyan edecek ve emrinden çıkacak olan birine nübüvveti vermez¹¹⁹ der. Âyette sözü edilen şahıs kim olursa olsun neticede heva hevesine uyanların akıbeti nasıl olduğu konusunda bir fikir vermektedir.¹²⁰

¹¹⁵ Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, 1/565-568.

¹¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gâvâmidî'l-tenzil*, 2/177-179.

¹¹⁷ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli'l-âyi'l-Kur'ân*, 12/252-260; İzzet Derveze, *et-Tefsîriü'l-hadis* (Kahire: Darü'l-İhyai Kütübü'l-Arabiye, 1998), 2/525; 1/498.

¹¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/43; Kurtubî, *el-Câmiu'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/319-320. Dırâr Mescidi'nin işlevine ve misyonuna dair geniş bilgi için bk. Hacı Çiçek, "Münâfıkların İnanç Dünyası ve Hz. Peygamber Devrinde Münâfıklar", İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012/ 3 (2) 199-222; Hacı Çiçek, *Magrâvî'nin Selefliliği ve Eleştiri Yöntemi - Seyyid Kutup Örneği-* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2022), 84-99.

¹¹⁹ Kurtubî, *el-Câmiu'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/320.

¹²⁰ el-Furkan, 25/43; el-Fatır, 35/42,43; el-Câsiyye, 45/23.

Beyzâvî, (ö. 685/1286), Bel'am kıssasını diğer tefsirlerde yer alan rivayetlere benzer formda aktarmıştır. Buna göre kavmi Bel'am'a gelerek Hz. Musa'ya ve İsrailoğullarının aleyhine dua etmesini ister Bel'am, önce imtina etmesine rağmen sonra beddua eder ve İsrailoğullarının Tih Çölü'nde mahsur kalmalarına sebep olur. Ancak Bel'am'ın yaptığı beddua sonucu kendisinin de dili dışarı çıkarak göğsünün üzerine sarkar ve köpekler gibi solumaya başlar.¹²¹

Neseî (ö. 710/1310) söz konusu kişinin kendisine İsm-i A'zam duası verilen ve duası makbul olan Bel'am b. Bâûrâ olduğunu aktarır. Kavmi, kendisinden Hz. Musa ve beraberindekilere beddua etmesini isteyince Bel'am ilk anda onların bu taleplerini geri çevirir. Ancak kavminin ısrarı üzerine beddua ettiği bunun neticesinde Bel'am'ın dili dışarı sarkarak göğsüne kadar indiği köpekler gibi solumaya başladığı nefes alamayarak kâfir olarak öldüğü bilgisine yer verilir. Onun bu durumu kötülük ve karakterde köpeğe benzetilir. Bel'am'ın bu hali köpeğe benzetilmiştir. Böylece, ilmi ile amel etmeyen ve zalimlerden yana tavır takınana âlimlerin durumunun da böyle olacağı inkârı mümkün olmayan bir gerçektir.¹²² İbn Mes'ûd'a (ö.32/652-53) isnad edilen bir görüşe göre Bel'am, İsrailoğullarından duası kabul edilen bir âlim idi. Hz. Musa, onu Medyen kralını Allah'a davet için gönderdi. Kral Musa'nın dinini terk etmesi karşılığında ona için ona servet verdi. O da Musa'nın dinini terk ederek dalaletle düştü.¹²³

İbn Kesîr (ö.774/1343), A'raf sûresinin mezkûr ayetlerinin tefsirinde diğer müfessirlerin naklettiği bilgilerin benzerini naklettikten sonra şu bilgilere yer verir: İbn Ebi Hâtim (ö.327/938) aracılığıyla İbn Abbâs'a isnad edilen bir rivayete göre A'raf sûresi 175. âyetini açıklarken şöyle garip bir olaya yer verir: Karısı ve çocukları ile birlikte yaşayan adamın birine üç duasının kabul olacağına dair bilgi verince hanımı, eşinden yapılacak duanın birinin kendisi için yapılmasını ister. Eşi de onun için Allah'tan İsrailoğullarının en güzel kadını olması için dua eder. Duasının kabul olması sonucu İsrailoğullarının en güzel kadını olunca eşini beğenmez olur. Kocası, bunun üzerine hanımının köpeğe dönüşmesini ister. Kadın, köpek olunca çocukları, üzüntü duyarlar. Babalarından anneleri için tekrar dua etmesini isterler. Babaları karısının tekrar eski haline dönmesi için dua eder ve eski haline döner. Böylece üç dua da Besûs adı verilen kadın için harcanmış olur. Ayrıca İbn Kesîr, Süddî'ye (ö.127/745) isnad ederek naklettiği rivayette ise diğer müfessirlerin benzerini aktarır.¹²⁴ Başka bir rivayete göre bu kişi baktığı zaman arşın derinliklerine nüfuz edecek bir makamda olan, meclisinde elinde on bin mürekkep hokkası bulunan ve söylediklerini yazan öğrenciler bulunmasına rağmen Allah'ın yok olduğuna dair ilk kitap yazan kişi olarak sapıklığa düştüğü rivayet edilir.¹²⁵

Celâleddîn el-Mahallî (ö.864/1459) ve öğrencisi Celâleddîn es-Süyûtî'nin (ö.911/1505) yazdığı kısa ve özlü Celâleyn tefsirinde ise bahsedilen kişinin, kendisine verilen hediyeler neticesinde Hz. Musa'ya beddua eden Bel'am olduğu nakledilmektedir. Hz. Musa'ya

¹²¹ Nâsiruddîn Ebû Said Abdullah el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî (Beyrut: Daru'l-İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1418), 3/43.

¹²² Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Hafızuddîn en Neseî, *Medâriku't-tenzil ve hakaiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Alî Bedevî (Beyrut: Darü'l-Kelîmü't-Tayyip, 1998), 1/816-818.

¹²³ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 2/376.

¹²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/264-267; Kurtubî, *el-Câmiu'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/320-321; Begavî, *Meâlimü't-tenzil fi tefsîri'l-Kur'ân*, 2/248.

¹²⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/264-267; Kurtubî, *el-Câmiu' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/319.

beddua ederek geriye dönen Bel'am'ın dilinin göğsü üzerine sarktığı ifade edilmektedir.¹²⁶

Reşit Rıza (ö.1935) ise bu âyetlerde örnek verilen kişinin kimliğinden daha ziyade karakter yapısının öne çıkarılmasını gerektiğine vurgu yapmaktadır. Burada söz konusu olan kişinin âlim, ahkâmını koruyan ve açıklama gücü olan ancak ilmiyle amel etmeyen karaktere sahip olan birisi olduğunu belirtir. İlmî, yılanı benzeterek yılanın derisini değiştirmesi gibi ilim de kendisiyle amel etmeyi terk ettiğini söyler. Onun için burada anlatılması gereken muhatapların kimlikleri farklı olabilir. Bütün insanlar böyle bir olayın kapsamına girer. Süre Mekki, ilk muhatapları Mekkeliler veya Yahudilerdir. Çünkü anlatılan olay, açıktan olmazsa da Musa, kavmine ait bir kıssa olduğu anlaşılmaktadır. Esasen söz konusu âyetlerde geçen hak ve hakikati bildiği ve gördüğü halde onu terk eden, şeytanın peşine düşen kişinin kötü durumu tasvir edilirken her dönemde böyle bir karaktere haiz olan kişilerin olabileceği açığa çıkmaktadır. Bundan dolayı Bel'am'ın yaşamış olup olmamasından ziyade her dönemde buna benzer karaktere sahip olan kişiler olmuştur ve olabilirler. Her dönemde Allah'ın âyetlerini az bir ücret karşılığı satanlar, dünya nimetlerine meyledip mevki makam peşinden koşan, hakikatten ayrılan nefislerinin heva ve heveslerine uyanlar çıkabilir. Bunun sonucu olarak ahlâkî dejenerasyona uğramış kişiler olabilir. İşte bunlar tıpkı her halükârda dilini sarkıtıp soluyan köpekler gibi alçalmış olan kişilerin durumu tasvir edilmektedir. Bundan dolayı burada öne çıkarılması gereken kişilerin isminden ziyade karakter yapısı olması gerektiğini söyler.¹²⁷

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö.1942), söz konusu âyetlerde işaret edilenin kimliği konusunda Fahrüddin er-Râzî'nin verdiği bilgilerin benzerini aktararak¹²⁸ Bel'am duası makbul, ilahî kitaplardaki birçok bilgiye sahip ermiş bir zat iken mevki ve makama olan düşkünlüğü ve dünya sevgisi ile nefisine mağlup olmuş, Mukaddes beldelelere girmeye çalışan Hz. Musa ve Hz. Yuşa'nın karşısında zorbalardan yana taraf olan bir kişi durumuna düştüğünü söyler.¹²⁹ İşte Allah'ın âyetleri kendisine verilen, içindeki fitri duyguya uymayarak vicdanının sesini dinlemeyen böyle bir kişi sıcakta bunaldığı için dili dışarı çıkan ve soluyan köpeklere benzetiliyor.¹³⁰

Mevdudî (ö.1979), gerek Kur'an'da gerekse hadislerde bu kişinin adının anılmaması söz konusu kişinin olmadığı anlamına gelmez, bilakis bu durumun Kur'an ve sünnetin üslubundan olduğunu söyler. Söz konusu şahıs Allah'ın vahyinden haberdar olup malumatı ve bilgisi olan biridir. Bundan dolayı onun sahip olduğu bilginin onu doğru yola sevk etmesi beklenirdi. Böyle olsaydı Allah onu daha yüksek mertebelere yüceltecekti. Ancak dünya hırsı ve behimi duygular onu yanlış yola sevk etmişti. İşte bundan dolayı Allah onun durumunu köpeğe benzetmiştir. Çünkü köpek hırsı ve şehvet düşkünlüğü ile meşhurdur. Onun dışarıya çıkan ve soluyan dili onun oburluğunu ve doymazlığının bir göstergesidir. Kendisine bir taş atıldığı zaman bile kemik olabileceği zannıyla ona koşar ve koklar.¹³¹

¹²⁶ Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Celâleyn Tefsiri* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1980), 145.

¹²⁷ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsirü'l-menâr* (Kahire: Dârü'l-Menâr, 1947), 9/339-342.

¹²⁸ Râzî, *Mefâti'u'l-gayb*, 15/43.

¹²⁹ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, 4/2335-2336.

¹³⁰ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 2/1040.

¹³¹ Mevdudî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 2/118.

Taberî'nin Tarih'ine göre Hz. Musa'dan sonra nübüvvet görevi verilen Hz. Yuşa'nın, İsrailoğullarını Tih çölünden çıkarıp, Eriha ve İliya şehirlerini fethetmek için kale kapılarına dayandığında, Belka'da/Balak ve halk Bel'am b. Bâûrâ'ya gelerek İsrailoğullarının aleyhine kendileri için beddua etmesini istemiştir. Bel'am, bundan imtina ederek Müslüman olmaları şartıyla Allah'ın kendilerine yardım edebileceğini söyler. Onlar bu durumu kabul etmediler. Kuşatmanın uzun neticesinde Melik Balık/Balak/ Balek, kendisini öldürme tehdidinde bulununca İsrailoğullarına beddua etmeyi kabul eder. Ancak yolda merkebinin dile gelmesi, geçirdiği badireler neticesinde geri dönmek ister. Bel'am'ın karşısına çıkan şeytan merkebin kendiliğinden konuşamayacağını kâhin ve büyücülerin merkebi konuşturduğunu söyleyince Bel'am, şeytana kanar. Dağa yönelerek dua eder. Bel'am dağa çıkıp ve beddua edince Yuşa'nın (a.s) askerleri harp ederken bir anda kaçmaya başlar. Yuşa (a.s), Allah'a durumu arz edip sebebini öğrenir ve Allah'a dua eder. Allah, tarafından Bel'am'ın imanı alınır ve Belka askerleri savaştan kaçır. Bel'am, bunun üzerine Melik Balık'a/Balak/Balek, şehrin bütün kadın ve kızlarının İsrailoğulları askerlerini karşılamaları için göndermelerini ve onları zinaya düşürmelerini öğüt verir. Balık/Balak/Balek da bu teklifi kabul eder. İsrailoğullarının askerleri içerisinde zaafı olan biri zina edince taun/veba hastalığına maruz kalırlar on binlerce kişi ölür. Günahlarından tevbe edince bu öldürücü hastalıktan kurtulurlar ve şehri fethederler.¹³²

Sonuç

Bel'am b. Bâûrâ hakkında olduğu kabul edilen rivayetlerde tam netlik bulunmadığı için söz konusu âyetlerin tefsirinde ismi geçen kişinin Bel'am olduğuna dair rivayetler bulunduğu gibi, başka kişiler olduğuna dair rivayetlerin de mevcut olduğunu gördük. Bazı tefsirlerde söz konusu bu kişinin Bel'am b. Bâûrâ değil, İslâm öncesi döneminin en meşhur büyük Arap şairlerinden Ümeyye b. Ebi's-Salt, Ebû Amir er-Rahib Abdurrahman b. Sayfî b. Malik b. Nu'man, İsrailoğullarından duası kabul edilen bir kişi olduğuna dair rivayetleri bulunduğu gibi, ayrıca bu kişinin münafıklardan biri veya Yahudi, Hristiyan, Haniflerden olan Allah'ın emirlerinden yüz çeviren bir kişi olduğuna dair rivayetlerin bulunduğu şahit olduk.

Aktarılan rivayetlerden ve açıklamalardan da anlaşıldığı gibi müfessirlerin ekseriyeti A'raf sûresi 175-176. âyetlerinde söz konusu edilen kıssanın Bel'am b. Bâûrâ ile ilgili olduğuna dair ağırlıklı bir kanaat birliği oluşmuş olduğuna şahit olmaktayız. Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerinde anlatılan kıssaya bakıldığında söz konusu âyetlerin muhatabının Yahudiler olduğunun görmekteyiz. Bundan dolayı müfessirlerin çoğunun Bel'am b. Bâûrâ adı üzerinde görüş birliğine vardıklarına şahit olmaktayız.

Bel'am'ın çizmiş olduğu âlim (!) Profili, bize dünyaya meyiletmenin ahireti kaybettirdiğini göstermiş oldu. Öyle ki, Kur'ân'da ismen olmazsa da verilen ve anlatılması istenen örnekte öyle bir ilimden bahsedilmektedir ki bu ilim sahibini dünyaya meyiletmekten, şehvi arzu ve isteklerinden koruyamayan, dünyanın cazibesinden onu kurtaramayan, duygularına mağlup olup şeytanın peşinden sürüklemekten alıkoymayan totaliter sistemlere boyun eğmekten korumayan bir ilim ve âlim (!) Örneğidir.

¹³² Taberî, *Câmi' u'l-beyân an te'vili'l-âyi'l-Kur'ân*, 1/435; Taberî, *Tarihu'r-rusul ve'l mulûk*,1/436-438; İbn Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 1/174-176.

Ayrıca bu çizilmiş olan âlim (!) Figürünün totaliter sistemlerde halkı yönlendirme bakımından ne kadar etkili olduğu da ortaya çıkmaktadır. Çünkü totaliter sistemleri ayakta tutan askeri ve kapital güçler, sahte din adamı kadar toplumu yönlendiremez.

Kur'ân, inanç esaslarını, akademik araştırmalar, bilimsel çalışmalar şeklinde hazırlanmış bir teori olarak ele almadığı gibi aksine sahibini köleleştiren dünyevi heva ve heveslerinin peşinden koşuran bir ilim ve âlim anlayışını da benimsemez. Bilakis bilgiyi, insanı aktifleştirip, hareket ettiren, hayat veren, diriltten, yükselten, pratik hayata, kalbe ve akla yerleştikten sonra bir güç kaynağı olarak görür. Böyle olmayan, hak ve hakikatin peşinden koşmayan, şeytanın peşinden koşuran bir bilgi ve âlimi (!) Aşağılar. Sadece etüt etme ve akademik araştırma yapmak amacıyla yapılan teorik çalışmalar sahibini duyularına mağlup olmasından ve şeytanın aldatmasından koruyamaz.

Sonuç olarak Kur'ân'da bariz olarak ismi zikredilmezse de Bel'am b. Bâûrâ kıssası, Tevrat'ta, tefsirlerde, tarih kitapları ve diğer İslâmî kaynaklarda geniş yer bulmuş, ilim, âlim ve ahlâk ilişkisi bakımından ibret alınması ve ders çıkarılması gereken bir kıssadır. İslâm âlimlerine düşen bu kıssadan ders çıkarıp böyle bir hataya düşmemeleri için çaba sarf etmek olmalıdır. İnsanlık tarihinin her döneminde hakkı gizleyen zorbalardan yana tavır takınan Allah'ın âyetlerini değersiz dünya kazanımları karşılığında değiştiren benzer kişi ve kişiler olmuştur ve olmaları da muhtemeldir. Bu karaktere sahip olan her dönemdeki kişinin sonu da bu kıssada anlatılandan farklı olmayacaktır. Bundan dolayı bu olay sadece bir kişi ile bağlantılı değildir. Burada tasvir edilen olay bir kişiyi değil bir karakteri açıklamaktadır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Altınışık, Mehmet Emin. "Erzurum Sözlü Geleneğinde Yaşayan Tevrat Kaynaklı Bir Şahsiyet: Bel'âm b. Bâûrâ" Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2023)17, 128–150.

Ateş, Süleyman. Kur'ân-ı Kerim Tefsiri. 6 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ. Meâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhya et-Türâsi'l-Arabî, 1999.

Bezzâvî, Nâsiruddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer. Envaru't-tenzil ve esrârü't-te'vîl. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2015.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. el-Câmi'us-sahîh. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2001.

Çiçek, Hacı. Magrâvî'nin Selefilîği ve Eleştiri Yöntemi -Seyyid Kutup Örneği- Ankara: Gece Kitaplığı, 2022.

Çiçek, Hacı. "Münâfıkların İnanç Dünyası ve Hz. Peygamber Devrinde Münâfıklar". İönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Güz 2012/ 3(2) 199-222.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah. Müsned-i Dârimî (Sünen-i Dârimî). thk. Hüseyin Selim Esed. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.

Derveze, İzzet. et-Tefsiru'l hadis. çev. Şaban Karataş-Mehmet Çelen. 7 Cilt. İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.

Derveze, İzzet. et-Tefsîrü'l-hadîs. 10 Cilt. Kahire: Darü'l-İhyai Kütübü'l-Arabiyye, 1998.

Doğan, D. Mehmet. Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: İz Yayıncılık İstanbul, 1996.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. Sünen. thk. Şuayb Arnavut-Muhammed Kâmil. Lubnan: Dâru Risale el-Alemiyeye, 1420.

Ebû Zehra, Muhammed. Ebû Hanîfe. çev. Osman Keskioglu. Konya: Can yayınları ts.

Harman, Ömer Faruk. "Bel'am b. Bâûrâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 5/389-390. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Havva, Said. el-Esâs fî't-efsîr. çev. Abdüsselâm Arı. 16 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1992.

İbn Abbâs , Abdullah. Tenvirü'l mikbas min tefsiri İbn Abbâs. Mecdüddîn Fîrûzabâdî. Lübnan: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, ts.

İbn Atiyye el-Endülûsî, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib el-Muhâribî. el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2001.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-efsîr. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001.

İbnü'l-Cevzî. Ebû'l-Ferec Cemâluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. el-Muntazam fî't-tarihi ümemi ve'l-mülûk. 19 Cilt. thk. Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1992

İbn Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed. el-Müsned. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1416/1995.

İbn Kesîr, İmâduddîn Ebü'l Fida İsmail. Tefsiru'l Kur'âni'l-azim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1986.

İbn Kesîr, İmâduddîn Ebü'l-Fidâ İsmail. el-Bidâye ve'n-nihâye. thk. Ali Şîrî. Dâru İhyâi Tûrâsi'l Arabî,1408/1988.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid. Sünen. thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî. Riyad: Dâru-l-Hadâre, 2015.

İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. Sunenu İbn Mâce. thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.

İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. el-Kâmil fi't-tarih. 10 Cilt. thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî. Beyrut: Dâru Kütübî'l- Arabiyye, 1417/1997.

Kaya, Osman. "İlâhî Kitaplarda Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdeleyen Haberler ve Kur'an'da Bu haberlere Yapılan Atıflar". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13/13 (2004), 177-197.

Kur'an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. el-Câmiu'li ahkâmî'l-Kur'ân. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.

Kutup, Seyyid. Fî Zilâl'il-Kur'ân. çev. M. Emin Saraç- İ. Hakkı Şengüller. 16 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1979.

Mahallî, Celâleddîn-Süyûtî, Celâleddîn. Celâleyn Tefsiri. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1980.

Mevdudi, Ebü'l-A'lâ. Tefhimü'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.

Mukâtil b. Süleyman. Tefsîru'l kebîr. thk. Abdullah Mahmud Şehhate. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002.

Müslim, Ebü'l Hasan en-Nîsâbü'rî. Sahîh. Riyad: Dâru Tayyibe, 1426.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. es-Sünenü'l-kübrâ. (Sünen-i Nesaî 12 Cilt. thk. Hasan Abdulmun'im Şiblî. Beyrut: Müessesetü'r Risale, 1421/2001.

Nesefî, Ebü'l Berekât Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Hafizuddîn en. Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl. thk. Yusuf Alî Bedevî. Beyrut: Darü'l-Kelimü't-Tayyib, 1998.

Öztürk, Mustafa. "Kur'an'da Bilgi-Ahlâk ilişkisi Bağlamında Bel'am Tiplemeşi" Diyanet Aylık Dergi, Mayıs,2006, 15-17.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. Mefâtihu'l-gayb. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.

Rıza, Muhammed Reşid. Tefsîru'l-menâr. 12 Cilt. Kahire: Dârü'l-Menâr, 1947. http://archive.org/details/tfseer_manar

Sâbûnî, Muhammed Ali. Safvetü't-tefâsir. çev. Sadrettin Gümüş- Nedim Yılmaz. 7 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1992.

Semerkindî, Ebü'l Leys. Bahrü'l-ulûm. Beyrut Lübnan: Dâru Kütübü İlmiyye, 1993.

Taberî, Ebû Muhammed b. Cerîr. Câmi' u'l-beyân an te'vîli âyî'l-Kur'ân, thk. Ahmed Muhammed Şakir Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.

Taberî, Ebû Muhammed b. Cerîr. Tarîhu'r-rusul ve'l-mulûk.11 Cilt, Mısır: Daru'l Me 'arif, 1387/1967.

Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. 'İsâ. Sünen. thk. Beşşâr b. Avvad. Beyrut: Dâru-l-Garbu'l-İslâmî, 1416.

Yazır, Elmalılı Hamdi. Hak Dini Kuran Dili. 9 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

Yiğit, İsmail. "Ömer b. Abdulaziz, "Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 34/53-55 İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1407. Kitabı Mukaddes 2. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2. Basım, 2003.